

**ЛЁС САЛАМЕІ ПІЛЬШТЫНОВАЙ: ВАНДРОЎНІЦЫ І ЛЕКАРКІ
XVIII СТ.
THE FATE OF SALOME PILSHTYNOVAY: TRAVELER AND DOCTOR
OF THE XVIII CENTURY**

Аліна Калтачэнка,
Мінск, Беларусь

Ключевые слова: мемуары XVIII в., лекарское дело, Речь Посполитая, путешествие в Петербург, культура Османской империи.

Резюме. Судьба Саломеи Пильштыновой не является характерной для женщины XVIII в. Во время первого замужества она осваивает лекарское дело и после начинается лечить людей, зарабатывая этим на жизнь. Благодаря своему занятию Саломея много путешествует, знакомится с различными людьми, переживает множество неурядиц. В мемуарах женщина приводит не только факты своей биографии, но и описывает историю и культуру разных стран, показывает отличие христианства и мусульманства.

Keywords: memoirs of the 18th century, medicine, the Commonwealth, a trip to St. Petersburg, the culture of the Ottoman Empire.

Summary. The fate of Salome Pilshtynova is not characteristic of a woman of the XVIII century. During the first marriage, she masters the medicine and then begins to treat people and earn a living from it. Thanks to her occupation, Salome travels a lot, gets to know different people, experiences many troubles. In her memoirs, the woman describes not only the facts of her biography, but also makes sketches the history and culture of different countries, shows the difference between Christianity and Muslim.

Адным з ключавых літаратурных помнікаў для разумення эпохі XVIII ст., гісторыі Рэчы Паспалітай і рэгіёна Усходняй Еўропы з'яўляюцца ўспаміны Саламеі Пільштыновай з Русецкіх, якія маюць доўгую барочную назву: «Пададзенае свету рэха заняткаў, падарожжа і жыцця майго авантураў на чэсць і хвалу Пану Богу, у Святой Тройцы Адзінаму, і самой святой Маці Хрыста, Пана майго, і ўсім святым». Гэта апісанне жыццёвага шляху эмансціраванай асобы ў неэмансціраваным грамадстве. Напісаны ўспаміны былі ў 1760 г., доўгі час іх рукапіс захоўваўся ў кракаўскай бібліятэцы імя Чартарыйскіх, ў 1957 г. яны былі выдадены ў Польшчы Р. Полякам. У Беларусі першым на рукапіс звярнуў увагу гісторык В. Грыцкевіч. У 1990 г. апублікаваны артыкул пра «Прыгоды наваградскай лекаркі» [1], а ў 1993 г. і пераклад на беларускую мову мемуараў пад назвай «Авантуры майго жыцця» [2].

Саламея Рэгіна Пільштынова з Русецкіх нарадзілася каля 1718 года на Навагрудчыне. Ва ўспамінах няма інфармацыі аб тым, якога паходжання была Саламея – шляхецкага, або плябейскага. Але А. Смолік і З. Куховіч лічаць, што бацькі яе былі мяшчанамі [3]. Саламея была жанчынай уважлівай, кемлівай, жыццязстойкай, ведала турэцкую, рускую, нямецкую мовы, вывучылася на лекарку і зарабляла гэтым на свае патрэбы. Не раз губляла ўсё свае набыткі, але кожны раз пачынала спачатку на новым месцы і дамагалася поспеху.

Лекарскай справе яна навучылася дзякуючы свайму першаму мужу, які быў добрым акулістам, потым яе вучыў турак з Вавілона, а пасля італьянскі лекар, які «навучыў мяне рэцэпты, перскрыпцыі на лаціне пісаць са знакамі лекарскімі і зёлкі, ледзь не ўсе, што ўваходзяць у лекі, на лаціне, і што можна было з добрых перскрыпцый на размаітыя хваробы даў мне» [2, с. 63]. Саламея пачынала лячыць людзей вельмі асцярожна, баючыся пацыэнтаў, але патроху стала даваць сваім ведам, вопыту.

Такім чынам, мы бачым, што фармальнай адукацыя яна не атрымала, але некалькі лекараў перадалі ёй свае веды, якія дазволілі Саламеі самастойна зарабляць грошы на свае патрэбы, быць незалежнай ад мужа ці сваякоў, завесці важныя знаёмствы. Такім чынам, Саламея Пільштынава была адной з першых жанчын, якая афіцыйна, не хаваючыся, жыла з лекарства [2, с. 8]. І сваёй лекарскай дзейнасці яна звяртала шмат увагі ў успамінах, паказваючы, колькі недаверу да яе было як да лекаркі, часцей за ўсе таму, што была «белагалавай», а не таму, што дрэнна лекавала.

Імкненне да прыгодаў і неабходнасць зарабляць на хлеб гналі Саламею з горада ў горад, з краіны ў краіну [2, с. 8]. Так, першае сваё падарожжа яна здзейсніла з мужам, нямецкім лекарам Якубам Гальпірам. Сям'я паехала ў Стамбул, дзе ў Гальпіра былі пацыэнты. Стамбул уразіў маладую жанчыну сваёй велічу і пышнасцю, сям'я добра ўладкавалася, «Пан Бог нас блаславіў, і да нас павярнулася Фартуна» [2, с. 20]. Даволлі хутка ёй выпала выпрабаванне, у якім яна і прадамастравала свае лепшыя якасці: адзін з пацыэнтаў Я.Гальпіра памёр з-за падмены лекаў у аптэцы, Якуба адразу кінулі ў астрог і толькі намаганнямі Саламеі атрымалася знайсці злачынцу і вызваліць мужа. Зрабіць гэта ў жанчыны атрымалася атрымалася практычна цудам, бо ўсходняе грамадства было зусім неэмансціпіраваным, а становішча жонкі асуджанага мужа азначала практычна поўнае бяспраўе.

Неўзабаве ў 1735 годзе Саламея цяжка захварэла «на пошасць і чары», не пазнавала свае рукі і ногі, не магла заснуць напрацягу дзевяці месяцаў [2, с. 38]. Гэтая хвароба стала адным з паваротных момантаў у жыцці жанчыны. Яе лячэннем займаліся розныя лекары, але хвароба зацягвалася. З-за вялікіх выдаткаў на лячэння, самой хваробы і адмовы далей жыць у Стамбуле ўзаемаадносіны паміж мужам і жонкай пагоршыліся. Якуб пакінуў сям'ю, забраў усю маёмасць і грошы і з'ехаў у Боснію. Пасля гэтага і Саламея з дачкой вырашыла вярнуцца на радзіму. Такім чынам, хвароба стала той кропкай, пасля якой жанчына пачала жыць самастойна, зразумела, удасканаліла свае лекарскія веды і пачала зарабляць на лекаванні людзей.

Лекарская практыка гэтай мужнай жанчыны пачалася яшчэ ў Стамбуле, спачатку ёй дазвалялі працаваць толькі з жанчынамі, але паступова набіраючыся вопыту яна атрымала дазвол і на лекаванне мужчын. У час падарожжа яна пачала забяспечваць свае патрэбы самастойна.

Першым прыпынкам у вяртанні на радзіму быў Андрыянопаль, дзе яна дапамагла шаўцу-грэку, вярнула зрок старому турку і маладой дзяўчыне. Пасля ёй трапляліся і заможныя пацыэнты, якія давалі шчодрое ўзнагароджанне за дапамогу. Па меры таго, як яна набіралася лекарскага

вопыту і вылечвала ўсё больш цяжкіх хворых, пачаў мяняцца і яе сацыяльны статус. Саламея паступова становіцца паважаным чалавекам, якому адкрыты доступ у дамы знатных людзей і каранаваных асоб.

У Сафії лекарка паступіла на службу ў гарэм вялікага пашы. Тут яна выпадкова сустрэла свайго мужа, даравала яму ўсе крыўды, паспрабавала наладзіць жыццё, але ў хуткім часе Якуб Гальпір памёр. Паехаць за яго маёмасцю, застаўшуюся ў Босніі, Саламеі не выпала, бо летам 1737 года у гэты рэгіён прыйшла аўстра-турэцкая вайна.

Наступны прыпынак у падарожжы Саламея зрабіла ў Відзіне, дзе былі сканцэнтраваны асноўныя сілы асманскіх войск. Тут яна ўбачыла вялікую колькасць палонных аўстрыйцаў. Адзін турак параіў ёй выкупіць некалькіх палонных афіцэраў, з мэтай атрымаць грошы ад іх сваякоў за выкуп. Саламея выкупіла чатырох мужчын і адну жанчыну, неўзабаве грошы за чатырох з пяці палонных прыйшлі Саламеі, пасля чаго яна тых і адпусціла, а Юзаф Фартунат дэ Пільштын, застаўся з ёю, суправаджаў жанчыну ў далейшых вандроўках, а потым стаў ёй другім мужам.

З Відзіна Русецкая павінна была ўцякаць з-за заляцанняў князя Ракацы. У ходзе гэтых уцекаў Саламея апынулася ў Рушчуке, дзе яе арыштавалі і ледзь не пакаралі смерцю, уратавала яе лекарскае майстэрства. Праз некаторы час лекарка атрымала дазвол ехаць далей на радзіму.

У Рэчы Паспалітай новаўтворанай сям'і пашанцавала пазнаёміцца з князем Міхалам Казімірам Радзівілам па мянушцы Рыбанька, які прыняў іх на службу: Юзафа харунжым, а Саламею лекаркай ў Нясвіжы.

Праз пэўны час аселае жыццё наскучыла наўрымслівай жанчыне, яна надумала паехаць у Пецяrbург, каб вызваліць знаёмых туркаў з Рушчука, трапіўшых у палон. Праз Навагрудак, Вільню, Біржу, Рыгу і Нарву, зноў з рознымі прыгодамі падарожніца дабралася да расійскай сталіцы.

Паўночная сталіца імперыі прыйшлася Русецкай даспадобы. У сваіх запісках Саламея аддае шмат увагі апісанню горада, звычаям мясцовых людзей, згадвае рассказы пра Пятра I. Так падарожніца апісавала Пецяrbург: «Ён такі прыгожы, такі велічны стаіць над ракой Нявой. Ён прыгажэйшы і больш прывабны, чым Стамбул і Вена ў Аўстрыі. Які ён цудоўны і акуратны, такія доўгія вуліцы на некалькі сотняў мураваных дамоў або палацаў ... Людзі прязныя, ветлівыя» [2, с. 146].

Саламея добра ўладкавалася ў горадзе і даволі хутка была прадстаўлена імператрыцы, заваявала яе давер. «Саламаніда Яфімаўна», як яе назвала Ганна Іванаўна, вяла лекарскую практыку і тут, нягледзячы на розныя перашкоды з боку зайздроснікаў.

У час камфортнага жыцця ў палацы не забыла Русецкая і пра мэта свайго прыезду ў Расію. Увесь час яна намагалася знайсці, а потым забраць з сабой знаёмых туркаў з Рушчука. Гэтыя намаганні мелі поспех, і калі Саламея вырашыла вяртацца, то з сабой везла чатырох палонных туркаў. Зваротная дарога ішла па маршруце: Пецяrbург, Нарва, Рыга, Біржы, Вільня, Карэлічы, Наваградак, Нясвіж. Князь Міхал Радзівіл быў вельмі здзіўлены і

ўражаны вяртаннем Пільштынавай, не дазволіў ёй суправаджаць вызваленых туркаў далей, а загадаў адаслаць іх да дому.

Сама ж Саламея вымушала была ехаць на Палессе да мужа, які растраціў усю яе маёмасць. Некаторы час жылі муж і жонка ў Лахве, дзе Саламея зацяжарыла, але ў хуткім часе засулавала і знайшла нагоды выправіцца ў новае падарожжа: да сваякоў мужа з надзеяй спагнаць з іх грошы за выкуп Юзафа з палону. «Хутка выбралася да імператарскае дзяржавы і паехала праз Вроцлаў, Алаву, Нысу, Брын, Нікалсбург да Вены, а з Вены да Шмаймарка, Грацу, Ніжняй Карніёліі, Верхняй Карніёліі, да Лайбаха, і дапыталася годных бацькоў майго мужа, якія жывуць за чатыры мілі ад Лайбаха ў гарах, у мястэчку Пільштын» [2, с. 185].

Другога сына Саламея нарадзіла ў Вене. У запісках лекарка шмат пісала пра дзікунскія для яе звычаі аўстрыйцаў, скардзілася на іх скупасць і негасціннасць. Так, яна здзіўлялася таму, што стравы з імператарскага стала прадаваліся людзям, што ў корчмах прадаюць нават куль саломы на пасцель. І сама Вена не ўразіла Пільштынову, бо «тут шыкоўны кляштар, а тут халупка якога мясніка альбо бакалара, адным словам: тут стары дом, тут новы палац» [2, с. 147].

Калі Саламея сабралася вяртацца дадому, ёй патрабаваліся некаторыя намаганні і пэўныя хітрыкі каб выехаць з Сілезіі, дзе вяліся ваенных дзеянняў. У Львове яна дазналася, што Пільштын патраціў усе сродкі і сядзіць пад арыштам. З гэтага моманта ў сям'і пачаўся вялікі разлад. Саламея робыць некалькі спроб жыць асобна ад мужа, але Юзаф дамогся яе вяртання, з гэтага часу сумеснае жыццё ўжо не ладзілася, аднойчы ён нават спрабаваў атруціць жонку. Жанчына моцна хварэла дванаццаць тыдняў пасля гэтага.

Нягледзячы на тое, што лекарка зноў чакала дзіця, яна вырашыла кінуць мужа і ехаць у Балгарыю, у Рушчук, каб атрымаць выкуп за палонных, якіх яна везла з Пецярбурга. Пакінуўшы дачку, сына і ўсю маёмасць на добрую знаёмую яна накіравалася ў новае падарожжа. Як заўсёды, падчас вандровак яна займалася лекарскай практыкай і тым самым зарабляла неблагія сродкі [3, с. 81]. У Бухарэсце ў яе нарадзіўся другі сын, якога яна назвала Станіславам Косткам.

У Рушчуку ёй спатрэбілася шмат намаганняў каб праз суд атрымаць горшы з часткі выкпленых ёю турак. Але ўсе атрымалася і Саламея на некалькі год засталася ў гэтым горадзе лячыць шматлікіх хворых.

Цяжка пераказаць усе далейшыя прыгоды Саламеі Пільштынавай. Развітаўшыся з другім мужам жанчына праз пэўны час, нягледзячы на сваё рашэнне жыць самотнай, прыняла заляцанні маладзейшага за яе «пана І.М.Ц.З.», які аказаўся не лепшым за Юзафа Пільштына. Некалькі год ён жыў за кошт лекаркі, якая не толькі купляла яму адзенне, зброю, коней і шмат іншага, але і выцягваў з яе грошы на розныя праекты, якія кожны раз заканчваліся нічым. Усе гэта каштавала тысячы злотых. Саламея спрабавала ўцячы ад яго, аднак каханак заходзіў яе паўсюль. Тады Пільштынова ў трэці раз з'ехала ў Турцыю. Там яна і жыла доўгі час, стала прыдворнаю лекаркай-акулісткай у гарэме султана Мустафы.

Жывучы ў Турцыі Саламея ўважліва прыглядалася да побыту і звычак жыхароў Стамбула, частку якіх прывяла ў апошніх раздзелах рукапісу. Таксама яна падрабязна апісала асаблівасці паломніцтва мусульман у Меку і хрысціян у Іерусалім. Яна старанна апісала маршрут, неабходную колькасць дзеён, за якія можна пераадолець адлегласць ад аднаго горада да другога, нават дала парады каму трэба даць прэзент, ці колькі заплаціць грошай, каб атрымаць, напрыклад, пашпарт.

Дзённік Саламеі Пільштынавай заканчваецца на тым, што яна ў соракадвухгадовым узросце збіраецца «паехаць морам у Егіпет, каб адпачыць і рагледзець свет, бо мне лягчэй жыць у чужым і далёкім краі, чым быць пакрыўджаннаю, вярнуўшыся з Егіпта, мела намер з дапамогаю Пана Бога быць у Ерусаліме» [2, с. 293]. Сведчанні аб наведванні гэтых краін у дзённіку адсутнічаюць.

Такім чынам, ўспаміны Саламеі Пільштынавай даюць нам магчымасці аналізу эмансціпаванасці асобы жанчыны на памежжы выжывання, дзе палітычныя і ваенныя абставіны, умовы эміграцыі і пастаяннай змены статуса дазваляюць праявіць ёй неардынарныя здольнасці і інтэлектуальны патэнцыял, які не змог бы быць раскрыты ў звычайных умовах, калі жыццё жанчыны праходзіла ў класічных барочных канонах ідэальнай дзяўчыны-адданай жонкі-разумнай гаспадыні і г.д. Вялікую ролю ў жыцці Саламеі адыграла нефармальная адукацыя, дзякуючы першаму мужу і палоннаму італьянцу жанчына засвоіла лекарскую навуку. Такі падыход да лекавання не быў у той час незвычайным, шмат добрых і знакамітых лекараў не мела дыплому, бо навучанне ў спецыяльных школах ці ўніверсітэтах каштавала шмат, было даступна не ўсім жадаючым.

Саламея Пільштынова з Русецкіх крытычна ставілася да тагачаснай рэчаіснасці, да «шляхецкіх вольнасцей» ў Рэчы Паспалітай, да некаторых звычак у замежных краінах. Пры гэтым яна была шчыра веруючым чалавекам, верыла ў боскае прадвызначэнне, у непазбежнасць лёсу. Твор прасякнуты ацэначнымі катэгорыямі, якія прыймальныя да твораў пошукаў ідэальнага чалавека ў канонах Адраджэння і былога-залатога вобразу для твораў культуры барока. Аднак тут мы маем адносіны з аўтаркай і яе прагай увайсці ў свет мускуліннай гісторыі, пры гэтым не парушаючы гендэрныя ролі і дазваляючы сабе толькі стыль «парады», а не пераўтварэння свету.

Літаратура

1. Грыцкевіч, В.П. Адысея наваградскай лекаркі / В.П. Грыцкевіч. – Мінск, Навука і тэхніка, 1989. – 53 с.
2. Пільштынава, С. Авантуры майго жыцця: раман / С. Пільштынава. – Мінск, Мастацкая літаратура, 1993. – 381 с.
3. Смолік, А.І. Саламея Русецкая: лекарка, вандроўніца, феміністка / А.І. Смолік // Народная асвета. – №2. – 2014. – С. 78-83.